

Szántok, vetek, kaszálok, marhát tenyésztetek, malatztot hagyok; és úgy vélem, hogy e tsekélység, és mótskos tudomány a méltóságosokkal és fényesekkel, mind elérkezik.

Hizelkedésből vagy gyűlölségből egyiket sem másához nem hajtok. A Világ a hazám: az emberi Nemzet a Nemzettségem! Kihez hajollyak az igasság ellen? Vallyuk meg, amiben atyáink vétkeztek; és a mit ő nállok má sok nagyobb érdemmel el követtek. Aki önön hibáira magához való hizelkedésből, szemeit erőszakosan bé hunnya, egy felől eszetlen, más felől nevetéses. Ha másokat ujjal mutatsz, tapaszd magadat is.

Ha mondogod, hogy értelmemben miért nem vagyok idéb vagy odéb fellyeb vagy aláb, — reá kérdelek, hogy hat te mért nem lehet a magadén túl, sem innen? Próbáld elmédet elméd felébe tenni, vagy okaitúl meg fosztani, tapasztalni fogod azonnal, hogy rajtad, végnélkül uralkodó erőnek estél kezében, mellyet érzesz, de nem ismersz.

Ha frásom módgya nállad kedves lesz, tudom olvasod; ha nem, leteszed: terhedre nem leszek, te se nekem; az alkunk megkészsül: válasz magadnak olyan módot a millyen tettzik; én élek ollyannal amillyen töllem telik és amit jónak látok. Tudod hogy majd minden a maga agya velejére kivánná kaptázni a világ eszét, mivel az ész olly tündér valóság, mely mennél kisseb, annál nagyobnak láttzik magának. Valaki eszetlen, egy sem ismeri meg; és tsak azok valójában okosok, tudósok, kik igen sokat tudván el hiszik, hogy semmit se tudnak. Értsd meg hát olvasó, hogy a világ nem élhet el egy ésszel: hogy a különb-különbféleség és természetre tartozik, és annak lett míve. Amit töllem el fogadtz, tiéd, amit el vetz, fel veszi más; bajod velle nints; és így megosztunk magunk közt. Egyik rész melletted, a másik mellettem hartzol. A penna nem kard, a tenta nem vér; gondolat az ütközet 's a hartz füstbe megy; nintsen veszedelem, Ellenben, ha hívnek, igaznak, okosnak, jó írónak tanálsz, örvendem; ha nem, botsás meg.

Kovátsiba a Berettyó partján 15. Maj 1801.

Bessenyei György

Közl: BELOHORSZKY FERENC.

VÖRÖSMARTY EGY NÉMET MINTÁJA?

Ernst Schulze 1817-ben megjelent romantikus eposzában (*Die bezauberte Rose*, II. ének, 10. vsz.) olvassuk ezeket a sorokat, amelyek talán hatással voltak a *Szép Ilonka* bevezető jelenetére.

Denn als er¹ jüngst im heissen Sonnenbrande
 Schon manche Stund' auf irrem Pfade ging,
 Und freundlich jetzt an jenes Baches Rande
 Der kühle Hain den Schmachtenden umfing,
 Da jagta jenseit grad' am bunten Strande
 Klotilde sich mit einem Schmetterling.
 Wol mochte jetzt das zarte Kind nicht weinen,
 Als sie ihn fing, sie fange zwei für einen.

Közl: HONTI JÁNOS.

¹ T. i. a hős, Alpino.

A MONDSEEI SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA ÉS A SZENT LÁSZLÓRÓL VALÓ ÉNEK.

Ismeretes, hogy a Peer-k. és Gyöngyösi-k. megőrizte Szent László-ének a magyarországi latin irodalommal több tekintetben összefügg. 1. A Peer-k. közli az éneket latinul is, mégpedig olyképen, hogy a latin himnusz egyes versszakai mögé beilleszti a magyarnak megfelelő versszakait (V. ö. RMKT. I.² 220. l.) — 2. Az ének forrásai között pedig ott van a Szent Lászlóról szóló «legenda maior» is, amelyet Endlicher egy «codex Lunaelacensis»-ből tett közzé. (V. ö. RHMA. I. 235. l.) E két kapcsolat közül az utóbbi különösen figyelemreméltó.

Már Szilády hangsúlyozza, hogy a Szent László himnusz «a krónikák és a sz. László-legenda ismeretes előadásától nem tér el.» (RMKT. I.¹ 278. l.) Horváth Cyrill két egyező részt állít párhuzamba egymással a himnusz és a mondseei legenda szövegéből s e párhuzamok alapján megállapítja, «hogy a deák hymnusnak a legenda volt forrása, még pedig közvetlen forrása.» (RMKT. I.² 230. l.)

Horváth Cyrill szerint a himnusz harmadik verszakának adatai a legenda-szerkezet bevezető fejezeteinek felelnek meg; a tizedik és köv. versszak pedig egyezik azzal a leírással, amelyet a legenda a szent király külsejéről nyújt. Az utóbbi szöveg-megfelelés helyenként csaknem szó szerinti. A legenda így ír Szent Lászlóról: «Erat enim *manu fortis* et uisu *desiderabilis*... *statura procerus*, *ceterisque hominibus ab humero supra preeminens*, ita quod *exuberante in ipso donorum plenitudine*, ipsa quoque corporis *species regio dyademate dignum ipsu* (sic!), *declararet.*» (Horváth C. szövege szerint «*ipsa quoque corporis species imperio digna*» stb.) Az ének szerint pedig Szent László jelzői:

Tu et aspectu desiderabilis,
In verbis dulcis, tu *manu fortis*,
... Tu membris sanus, forma decorus,
Humeris tuis altior cunctis,
Specie sola imperio dignus.

A legenda és himnusz összefüggését pontosabb filológiai vizsgálat a fentebbin kívül egyéb részletekben is igazolni tudja. Így Szent László származásáról szól a Horváth Cyrilltől is említett harmadik versszakon kívül mindjárt a himnusz első strófája. E szerint Szent László

Zent keralyok közth dragalatws gyöngy
cyllagok közöth fenyeffeges cyllagh.

A latin vers megfelelő sorai:

Regis regum gemma praeclara,
Siderum coeli praefulgidum sidus.

Endlicher legendája is — miután az I. fejezetben Bélát és Gézát, mint László legközelebbi rokonait jellemezte — a következőképen hasonlítja a szent királyt elődeihez: «*Beatus itaque rex Ladislaus, tamquam de syderibus nouum sydus exortus*»... est. Ez a genealogiai előzményeket összefogó

költői kép tehát végeredményben a legendában gyökerezik. Ugyaninnen ered egy másik, hasonló természetű, poetikus részlet is:

Teftedben thyzta lelkedben fenyés
zywedben bator mykenth wad orozlan

— így zárja le a 12. versszak a Szent László külsejéről szóló részt. E sorok latin megfelelője a következő:

Tu carne purus, mente praeclarus,
Tu corde audax more leonis.

Endlicher szövegében a Szent László erényeit dicsőítő kis költemény után — amely a magyar irodalomnak eddig ismert első verses terméke — a Szent László külsejét magasztaló jelzők között szintén helyet foglal az oroszlán-hasonlat: «secundum phisionomiam leonis magnas habens extremitates.»

Közvetlenül e sorokra következik a himnusznak a szent király nevééről szóló részlete:

azerth newezthek bator lazlonakh
mykoron meglen yffywdad volnal.

Latinul:

Ob hoc es dictus Bátor Ladislaus,
Dum adhuc juvenis aetate fores.

E sorok a mondseei legenda 2. fejezetének következő részletével egyeznek: «in hys itaque primis gratie donis exortus Ladislaus est uocatus, quod utique non sine presagio futurorum uidetur eidem esse impositum.» A legenda tehát nem a «bátor» jelzővel, hanem a László név etimológiájával kapcsolatban állapítja meg, hogy az ifjúkori elnevezés a szent egész életére talál: «natus monstrabat infantulus qualis esset rex futurus.»

Mindent összefoglalva az ének és a legenda következő versszakai, illetőleg fejezetei közt állapítható meg szorosabb kapcsolat: himnusz 1. vsz. 3-4. sor — legenda I-II. c.; 3. vsz. — I. c.; 10. vsz. 2-3. sor — III. c.; 11. vsz. — III. c.; 12. vsz. 1-2. sor — III. c.; 12. vsz. 3-4. sor — II. c. A közelebbi egyezést mutató részek mind a legenda I-III. fejezetével állanak összefüggésben. Az átvett részletek Szent László származására, külsejére és nevére vonatkoznak. Helyet foglal közöttük két költői hasonlat is: Szent László elődeihez viszonyítva olyan, mint a fényes csillag az ég többi csillaga között, külső megjelenése, erőteljes alakja pedig oroszlánra emlékeztet. A himnusz latin változata, a mondseei legenda csakúgy, mint a *Bécsi képes krónika* és 1341-ből való gyönyörű Szent László-sequentia (v. ö. Dankó József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*) egyaránt bizonyítékai a Nagy Lajos korában kifejelett Szent László kultusznak. Bizonyítékai a magyar lovagkor Szent Lászlóról vallott fölfogásának, aki a kor nézete szerint

Scala gentis Ungarorum
Per quam scandit ad coelorum
Kathédram Pannonia.

SKALA ISTVÁN.

AMADE LÁSZLÓ «NÖTELEN ÉS HÁZASÉLET»-ÉHEZ.

Amadénak ezt a versét két változathól ismerjük. Az egyiket Sándor István adta ki *Sokféléjében* (1796), a másikat kézírata Martonfalvai Elek győri ügyvéd birtokában volt s — mint Négyesy megmutatta (*Amade versei*. 1892. 507. l.) — négyféle lenyomatban (először 1866-ban) került közlésre. Négyesy szövegkritikai jegyzetei bizonyítják, hogy a kétféle szöveg eltérései jelentéktelenek. Jeles tudósunk figyelmét azonban elkerülte, hogy *A házasság által elvesztett szabadságnak megsíratása* a mult század elején már egy, a *Sokféléjében* sokkal népszerűbb munkából is ösmeretes volt. A *Hungaria in Parabolis* (1807) III. részében (*Reliqua, adagia, anecdota, proverbia*) Szirmay Antal is közölte a verset a *Matrimonium* címszó alatt. «Incommoda — úgymond — matrimonii sequenti cantilena deplorant Hungaria,» s idézi («a cantilena» szerzőjének megnevezése nélkül) a költeménynek — Négyesy számozása szerint — 1—6., 9—14., 27., 18—25., 28—31. és 35. strófáját. A versben két olyan strófa van, amely Négyesynél nincs meg; a 18. után:

Mint éhes oroszlyán morog szüntelenül,
Mongya: hogy csináltat nyársat hegyes törbül,
Só törött¹ pediglen Karabély csövekből,
Miként boszszanthasson? feje csak abban fül.

A másik a 30. strófa után következik:

Le kopott már szőri szép Párdutz bőromnek,
Csujtárom, Czaffragom pad alatt hevernek,
Le törött kápája Füredi nyergemnek,
Cziffra pisztolyimban palaczkák teremnek.

Szirmay szövege rövidebb, ennek azonban a cenzúra is oka lehetett, mert a hiányzó strófák egyik-másikában plébánosról, labancról vagy Mária Teréziáról van szó; több az eltérés is benne a másik két változattól, mint azoké egymástól.

A költemény 7—8. strófáját Szirmay, egészen függetlenül, könyvének egy másik helyén közli, ott, ahol a magyar öltözetről és ebben a gombokról szól (57. l.). Itt, bár hibásan, az idézett strófák szerzőjét is tudja: «Multitudo nodorum (Ezer gomb) Zonarum borítás, sujtás innumerae venae singularae militum ornamentum. Baro Thadaeus Amade Equitum Magister in coronatione Diuae Mariae Theresiae totum vestitum vnice ex aureis Zonis consutum habebat. Huszszaros autem suos sic descripsit:

Cziffra ezer gombos Huszszárjaim voltak,
A'kik a' Verbunkon előttem tántzoltak.
Kinek-kinek kard vólt, 's tarsoly az oldalán,
Bogláros pantallér lódingal az vállán.

Nyoltz száz réff² sujtással tziffrazott ruhájok,
Tollas, vagy bokrétás kalpagjok, 's tsakójok.
Sárga kordoványból készített tsizmájok,
Egy tallér nagyságú pengő sarkantyújok.»

Ez a két strófa is egészen eltér a Négyesy közölte két változattól. Van egy érdekes adat Szirmay e közlésében: Mária Terézia koronázásán Amade

¹ Sőtöröt.

mint «equitum magister» a lovasok élén vett részt és színaranyból voltak mentegombjai. Ehhez fűzi a verset is. Ha ez a Tádé csakugyan költőnk, akkor életrajzához kaptunk egy új adatot: épen 1739—40-ből nem tudtunk róla semmit. A gazdag öltözötű lovastiszt lehetne ugyan Amade Tádé, költőnk 10 évvel idősebb,¹ de korán elhunyt Péter bátyjának árvája, aki a költőt «kardra és pisztolyra» is kihívatta (IK. 1902. 86. l.) — valóbbszínű azonban a névcsere, mert hiszen «huszszáros *suost* a *költő* verseivel írja le.

GÁLOS REZSŐ.

VERSEGHY BÚCSÚZÁSÁNAK KELETKEZÉSE.

A *Búcsúzásról*, «a XVIII. század magyar szerelmi lírájának Csokonaiig egyik legköltőibb emléké»-ről (Császár, *Verseghy életrajza* 1903. 153. l.) Madarász Flóris azt írta (*Verseghy költeményei*, RMK. 40. l.), hogy Verseghy még fogsága előtt írta. Császár Elemér, aki — 1903-ban még nem tudván, hogy az fordítás — a Herpi Krisztinától való búcsúzás fájdalmas emlékének tartotta e verset, «talán a legszebbet minden lírai verse között», már kissé óvatosabb volt. «Talán nem csalódom, — írja — ha a *kufsteini* fogságot értem és nem a budait.» Közeli járt az igazsághoz: Verseghy Knebelnek ál-mozarti dallamú dalát kufsteini fogságának elején, Szulyovszky Menyhértől kapta s előbb ennek kértére franciára, majd kedvtelésből olaszra fordította; abból, hogy két idegen nyelvre is lefordította, föltehetjük, hogy dallamos, szép magyar fordítása is ekkoriban készült. A zirci levéltár 222. sz. kötegében (397. l.) olvasom e sorokat: »Maro (ez Szulyovszky Menyhért álneve) hatte besonderes Wohlgefallen an einem gewissen deutschen Liede, welches er in französischer Sprache singen zu können wünschte, weil er diese Sprache nur erst von sich selbst, aus Büchern in der Einsamkeit zu Kufstein erlernt hatte. Ich war begierig ihm dieses Vergnügen zu grösserer Übung der Aussprache zu verschaffen, überschickte ihm demnach folgende von mir gemachte Übersetzung; nach der nehmlichen (sic!) Melodie zu singen, wie das deutsche Original. *Das deutsche Lied hatte Maro im Jahr 1795. auf seiner Reise von Ofen nach Kufstein, in Klagenfurt singen gelernet und abschriftlich bekommen.*» Következik a francia fordítás, amelyet már Horváth Konstantin közölt. (IK. 1928. 260. l.)

Verseghynek ugyanott több francia verse is van; a fogságban egy tréfás francia költeménnyel oktatja ki P. F. gróft (?) «ho: me comme il faut du Royaume d'Hongrie, valétudinaire perpétuel, vice-prisonnier d'état et criminel de sa Majesté»-t a versírásról, francia költeménnyel búcsúztatja 1797. elején (l. Horváth K. idézett cikkét) a börtönből szabaduló Bujánovics Kornélt és francia charade-okkal is szívesen tölti idejét. (Faîtes en hyver 1796. pour tuer la chose la plus précieuse le tems.) Ekkor vagy később készült-e az olasz fordítás (Ricordati di me, bell'idol mio ne' dolci sogni del piacere e dell'amor), nem tudom: a füzet utolsó (407.) lapján van, s fogságának ez az egész tréfás emléke-másolat.

A *Búcsúzást* tudvalevőleg már Verseghy előtt, Dayka Gábor is lefordította. (Fordítását közöltem EPhK. 1913. 58. l.) Kazinczy, aki utóbb az *Aglája*

¹ Amade Péter már 1704-ben principista a győri jezsuitáknál.

birálatában «das *bekannte Vergissmeinnicht zur Composition des Mozart*» névvel emlegeti a költeményt (Császár-Madarász, *Versegghy kisebb költ.*, 1910. 327. l.) tudott Dayka fordításáról: 1805. májusában (tehát az *Áglája* megjelenése előtt) kéri sógorát, Karner Lászlót, hogy közölje vele «Daykas Überbleibseln, das heisst . . . *Mozarts Vergiss mein nicht* u. was noch zu finden ist.» (Kaz. Lev. III. 326. l.) Érdekes, hogy Dayka-kiadásában mégsem közölte.

GÁLOS REZSŐ.

BESSENYEI GYÖRGY BÁRÓ ORCZY LÁSZLÓHOZ.

A Nemzeti Múzeum Irodalmi Levelestára másolatban őrzi Bessenyeinek Orczy László báróhoz¹ intézett levelét, amely valószínűleg a *Rómának viselt dolgai* ajánlólevele volt. Bessenyei római történetében egy helyütt² hivatkozik a kiadási szándékra, így a levél és terv között bizonyára kapcsolat van, s az ajánlás szintén 1803-ból származhatik. Mint ismeretes, sem az ajánlásnak, sem a levélnek — bár Bessenyei a római történetnek egy példányát is elküldte Orczynak — nem volt különösebb eredménye³. A négy lapból álló, nyolcadrét alakú levél a következő:

Báró Ortzi László Úr Ó Excellentiájának Abaújvári Főispányának, a Felsőleges Kamara Második Személyének. s. a. t.

Excellentiád, itillet nap előtt fel támadást mint jó keresztény, itt e' földön tudom nem hiszen; én pedig meg holtam volt, és úgy támadtam fel, melly halálomnak idejében tsak az igasságnak, boldogságnak szemlélése szolgált gyönyörűségemre. Most érkezem a meg boldogult Lelkek közül: ott múltam Elizeumban Excellentiádnak Attyával, ki e' munkának el készítésére ösztönzött s okaiban sугarlott. Azt üzeni Excellentiádnak, hogy a Fűskúti Landerer sajtójába tétesse minek utánna a' Felsőleges Királyi Tanács fontoló okosságának tengerét által úszhatta. Több tíz esztendejénél miolta nints többé Generális Ortzi Lőrincz, még se szűnhetek meg Lelkével Lelkemben társalkodni. Ki szakasztván szívemből egy részt, halálával sírjába ragatta, melly után végső órámig sóhajtok. Királyhoz, Hazához való meg gondolt hívség, nyájjas elme, ragyogó Lélek, széles tudomány, nemzetének esmérere, Nemes vér, emberség, ki derült humor, igazság, szeretet, s. a. t. alkottak öszve, erköltsi tulajdonságait, és azoknak méltóságát! Ki lehetett véle hogy bánattyát ne felejtse!

Ne vonnya meg Excellentiád töllem jóságát, ha Édes Attya Szeretett; Kegyelmes Uram, a kiben érdem van, érdemetlent nem szeret. De éngem Excellentiádnak Attya ismert is, szeretet is, melly eset, ha más nem⁴, el hitet rólla, hogy vagyok valami⁵. Hadd lássam hát az Attyát Fiában, és hadd szeressem a Fiát Attyában.

¹ *Orczy László (1750—1807) abaújmegyei főispán. V. ö. Szinnyei Magyar írók élete és munkái, IX. köt. 134. hasáb.*

² VII. kötés, 159—166. l. — Ez a rész 1803-ból való.

³ Az Orczy Lászlónak dediktált példányról tud Virág is: *Kazinczy levelezése, VIII., 304. l.*

⁴ törölve: „is”.

⁵ „érdemetlen nem vagyok” törölve.

Szüntelen rajta fekszik még szívemen az a bánatos¹ emlékezet, midőn Olasz Országának nyájjas egein útafván Excellentiádat a' Majlandi nagy Theatrumban gyönyörűségei közt láttam, kezét tsattogatva mulatni. Én is olly esztendők körül valék életemmel². Ti! örömmel tellyes napok! hol az Ifjui élet gondgyát felejtve, világának keserves viszontagságait nem is isméri, és vérenek hevétül³ ragáttatva, tsak abban foglalatoskodik, hogy tárgyait s azokban élő kedvét hány fellől ölelhesse! El tűntek szökve K. Uram! mint a fellegebe borúlt napnak mosolygo világa! Tsak a száraz okoskodás maradt! Szomorú vígasztalása a meg hervadott életnek, mikor már a' szív érzéseibe belé fagy és ösztönei meg tompúlnak.

Okimat küldöm Excellentiádhoz, ha általok meg elégedésére lehetek egy olly halandónak, ki előtt az emberi értelemnek világában újság nints. Mit írjak, amit Excellentiád nem tud? a mi pedig nem újság, azt mondják az emberek, hogy nem mulattat. Én legyek hát magam újság Excellentiádnál; *ki egy Pásztából küldöm hozzá Rómának viselt dolgait*; hol a tudomány olly eszméletlen, mely szerint a szomszédaim azt sem eszmélik, ha vólt é valaha Romában Consúl.

Részemről örömömet ebben tanáлом, hogy Excellentiádhoz még szólhatok, életemre emlékeztetve és haza fiúi érdemét szeretve. Excellentiádnak alázatos szolgája

Bessenyei György.

Közli: BELOHORSZKY FERENC.

A «BÁNKBÁN-REGÉNY»-HEZ.

A D'Ussieux-féle *Décameron*-ban foglalt novellák elterjedésének még mindig fogyatékos ismerete alapján is részben tisztázhatók, részben új fogalmazásra szorulnak azok a kérdések, melyeket Heinrich Gusztáv az ú. n. Bánkbán-regénnyel kapcsolatban utolsó hozzászólásában (Budapesti Szemle, 106. k. 287. l.) egyelőre eldönthetetlennek mondott.

«Ha a Klein-féle szöveg — írta — mely maga is utánnymat, 1783-ban jelent meg, hogyan nyomhatták le Bécsben egy évvel előbb, 1782-ben? és ha Csery a Klein-féle szöveget fordította magyarra, honnan vette a 'Leithold' címlapjáról a 'zabolátlan indulatokat'?... Miért nevezi (Katona) a Csery eredetijének szerzőjét Müllernek? és hogyan említheti Kecskeméten, Jakab-Hava 2-ikán 1819, irt előszavában Csery regényét, mely csak 1822-ben jelent meg nyomtatásban?» — E kérdések megoldása: 1. Természetesen nem a Klein-féle *Eleonore* utánnymata a korábbi *Leithold*. Bizonyára mindkettő egymástól független lenyomata a *Historische Erzählungen* c. német kiadványban megjelent fordításnak. Mindkettő megtévesztő címmel jelent meg. Az *Eleonore* a bűnös herceg helyett a királynő nevét teszi meg címül, a *Leithold* kiadója meg úgy tünteti fel a dolgot, mintha ismeretlen kéziratot tenne közzé, s a nevek, köztük a meghagyott címszereplőé, e szövegben

¹ törölve: 'édes'

² törölve: «mint Excellentiád».

³ törölve: 'el'.